

שמירת שבת כערך עליון - גם במקרה של דחיית שבת

צבי ברנשטיין

הקדמה

שמירת שבת היא אחת מהמצוות הנמצאות בעשרת הדברות. העונש על חילול שבת הוא החמור מכולם – מיתת סקילה. מובן מכך ששמירת שבת היא מהערכים החשובים בדת היהודית. מאמר זה סוקר מספר מקרים ששבת נדחית מפני מצוות אחרות ומסביר מה קורה כשיש סתירה בין הערך של שבת לערכים אחרים בדת היהודית.

קרבן מוסף של שבת מול קרבן מוסף של יום טוב

תפילת מוסף של שבת מתחילה במלים "תכנת שבת רצית קרבנותיה". מהי המשמעות של המלים "רצית קרבנותיה"? ה"דעת זקנים מבעלי התוספות", בפרשת פנחס מפרשים שקרבן מוסף של שבת הוא קרבן מיוחד:

ויש להקשות למה אין אנו קורין בכל שבת פרשה זו: "וביום השבת" כמו שאנו קוראים בר"ח ובמועדות מוספין שלהם? וליכא למימר [=ואין לומר] משום דאין ב' זו כי אם שני פסוקים, ואמרינן במס' מגילה דאין מתחילין בפרשה פחות משלשה פסוקים, שהיה לנו לקרותה ולהתחיל בפסוק ד"צו את אהרן את קרבני לחמי" כמו שאנו מתחילין אף בר"ח שחל להיות בשבת. ויש לומר לפי שכל קריאת הפרשיות הוו משום כפרה¹ כדאמרינן במס' תענית: "בשעה שאמר אברהם אבינו 'במה אדע כי אירשנה' – כלומר באיזה זכות אירשנה – ואמר לו הקב"ה 'קחה לי עגלה משולשת' כלומר בזכות הקרבנות. והשיב לו אברהם תינח בזמן שבית המקדש קיים כשאינ בית המקדש קיים מה תהא עליהם? אמר לו הקב"ה שיהו קוראים לפני הקרבנות ומעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני ומכפר להם". ובכל פרשיות של מועדות ור"ח כתיב בהו כפרה שגא' ושעיר עזים אחד לכפר עליכם אבל פרשת שבת לא כתיב בה כפרה לפיכך אין אנו קורין אותה.

קרבן מוסף של שבת הוא קרבן המוסף היחיד שאין בו קרבן חטאת. בשבת לא מזכירים חטא. ולכן, בתפילה, אנחנו משתמשים במינוח המיוחד "רצית קרבנותיה". קרבן מוסף של שבת הוא ל"רצון" בגלל שאין בו קרבן חטאת. עקרון זה הוא הבסיס להרבה מנהגים הקשורים לשבת – לדוגמא לא להגיד "אבינו מלכנו" או "שלש עשרה מדות" בתפילות של שבת.

1. לפי שיטת הדעת זקנים הפירוש של התשובה של הקב"ה לאברהם אבינו "שיהו קוראים לפני את הקרבנות" היא שיש לקרא את פרשת הקרבנות בחגים. וראה רש"י שם לפירוש אחר.

השאלה המתעוררת היא כיצד יש לנהוג כשיום טוב ושבת באים ביחד? כשיום טוב חל בשבת, ההלכה היא שמביאים את המוסף של היום טוב בנוסף למוסף של שבת. המוסף של היום טוב כולל קרבן חטאת. אלא שקשה מדוע מביאים קרבן חטאת של יום טוב בשבת, והלא לא מזכירין חטא בשבת?

כל ארגון או קבוצה של אנשים מגדירים לעצמם – בצורה מודעת או שלא מודעת – ערכים בסיסיים לפיהם הארגון מתנהג. בעולם העסקים, חברות גדולות מצליחות לאורך זמן רק אם הארגון נצמד לערכים בסיסיים. ערכים אלה מאפיינים את הארגון ובסופו של דבר היצמדות לערכים אלה הם חלק בלתי נפרד מהסיבות שארגונים מצליחים או נכשלים.

השתמשנו במינוח "ערכים" ולא במינוח "חוקים". לכל חברה או ארגון ישנם גם חוקים. החוקים נובעים מהערכים שאומצו על ידי הארגון. חוקים הם ממשיים יותר וקל יותר לנסחם. ניסוח החוקים יכול למלא אלפי דפים של ספרי נוהלים וחוקים של החברה. אבל הערכים הבסיסיים הם קשים יותר לניסוח ויכולים למלא רק דף אחד עם כמה משפטים בודדים.

שמירת שבת היא ערך עליון לכלל ישראל. דבר זה מתבטא בעונש הקשה החל על מחלל שבת – "מחלליה מות יומת". השבת היא ערך עליון, ומי שמחלל אותה מחויב בעונש הקשה ביותר – מיתת סקילה. על פניו נראה שהשבת היא כולה "מידת הדין" – רשימה של חוקים שאין לעבור עליהם בשום פנים ואופן.

הרמב"ן בפרשת יתרו (שמות כח) מחלק את השבת לשני חלקים. בלוחות הראשונות כתוב "זכור את יום השבת לקדשו", ובלוחות השניות כתוב "שמור את יום השבת לקדשו". הרמב"ן מחדש שיש שני חלקים לשבת – החלק של שמור והחלק של זכור. לפי הגמרא בעירובין צו, "זכור" הוא מצות עשה, ושמור הוא מצות לא תעשה:

דאמר רבי אבין אמר רבי אילעאי כל מקום שנאמר "השמר", "פן" ו"אל" אינו אלא בלא תעשה.

וממשיך הרמב"ן:

ואמת הוא גם כן כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממידת האהבה והוא למידת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו. ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למידת הדין ויוצא ממידת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו. ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכן אמרו דאיתי "עשה" דחיי "לא תעשה" [=שיבוא "עשה" וידחה "לא תעשה"].

מצות עשה נובעת ממידת הרחמים ומצות לא תעשה ממידת הדין, ולכן, יש כלל ד"איתי עשה ודוחה לא תעשה". הרמב"ן ממשיך ומסביר ששמור הוא נגד הלילה בזמן שמידת הדין שולטת, וזכור הוא ביום בזמן שמידת הרחמים שולטת. ובגלל זה הקידוש של היום נקרא "קידושא רבא" – הקידוש הגדול, שהוא כנגד מדת הרחמים.

שבת היא גם ערך וגם רשימה של חוקים. מסכת שבת היא מהמסכתות הערוכות ביותר בש"ס. ודיני שבת מפורטים לא רק במסכת שבת, אלא גם במסכת עירובין, ומסכת ביצה, בנוסף לסוגיות המפורזות בהרבה מסכתות אחרות בש"ס.

מכיוון שהערך של שמירת שבת איתן מאוד – מחלליה מות יומת! – ניתן להראות גמישות בשאלות הנוגעות להתנגשויות בין ערכים הקשורים לשבת שלא פוגעים ישירות בגרעין הקשה שלה – הל"ט מלאכות. ניתן להשוות את שבת לפרי. כל פרי מבוסס על הגרעין הקשה שנמצא בתוך הפרי ו"בשר הפרי" שמסביבו. בשר הפרי עלול לקבל צורות שונות: לפי תנאי אקלים, כמות המים ומיקומו על העץ. הגרעין של הפרי עומד חזק ומקבל צורה אחידה, בזמן שבשר הפרי מקבל צורות שונות בין פרי אחד למשנהו. יש פירות גדולים או קטנים, פירות מתוקים יותר או מתוקים פחות, כשגורעין אותה הצורה. במקרה של שבת, הגרעין הוא הל"ט מלאכות והפרי הוא החלקים האחרים של שבת – האמונה בקדמות העולם, עונג שבת, וכו'. גרעין הפרי יכול ל"ארוח" מסביבו צורות שונות של בשר פרי מכיוון שחזקו רב.

לדוגמה בשבת לא מזכירין חטא ולא מביאים קרבן חטאת. לעומת זאת ביום טוב מזכירים חטא ומביאים קרבן חטאת. מכיוון שהבאת קרבן חטאת לא פוגעת בערך הבסיסי של מנוחת השבת ומהותו, ניתן לארח בתוך השבת גישה שונה האומרת שיש להביא קרבן חטאת. לכן, הנוסח של תפילת המוסף בשבת יום טוב הוא הנוסח של היום טוב. המוסף של יום טוב מתחיל עם "ומפני חטאינו גלינו מארצנו". ומזכירים בו את קרבנות המוסף דיום טוב כולל הקרבן חטאת.

מכשירי מצוה דוחין שבת – שיטת רבי אליעזר ה"שמותי"

פרקי אבות היא מסכת שעוסקת בערכים. אחד מהתנאים הבולטים בפרקי אבות שניסח סדרת ערכים הוא שמאי (פרקי אבות א,טו):

שמאי אומר: "עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה, והוה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות".
רשימה כזאת של ערכים היא רשימה פשוטה עם הרבה עוצמה². תלמידי שמאי, שאימצו לעצמם ערכים אלה הגיעו למסקנות מרחיקות לכת בהלכות שבת.

המשנה במסכת שבת מביאה את המחלוקת הגדולה האם הכנת מכשירי המילה דוחים שבת או לא. וזה לשון המשנה (שבת קל):

ועוד אמר ר"א כורתים עצים לעשות פחמין לעשות כלי ברזל.

2. דוגמה לאימוץ הערך של "אמור מעט ועשה הרבה" נמצאת במשנה הראשונה במסכת נדה – שמאי אומר "כל הנשים דיין שעתם". אישה שרואה דם נדה לא מטמאה למפרע את הטהרות שהיא נגעה בהן לפני הראיה. שמאי סבר שההלכה צריכה להיות מאד פשוטה – שנשים יש להם חזקת טהרה ואם כך – דיין שעתם. הלכה זאת היא מאד פשוטה יחסית לשיטות אחרות במשנה כגון "מפקידה לפקידה" שיש לפלפל בהם מאד כדי להסביר אותם.

מצות מילה דוחה שבת. האם רק מעשה המילה עצמה או האם בנוסף, ההכנות שיש לעשות לפני המילה גם הם דוחים את השבת? על זה נחלקו רבי אליעזר וחכמים. רבי אליעזר סובר ש"מכשירי מילה דוחים את השבת". אם כן, במידה ואין הסכין מוכנה לצורך המילה, ניתן לכרות עצים ולהכין פחמים כדי לייצר את הברזל לצורך הסכין שאיתה מעשה המילה תתבצע.

לרבי אליעזר דין זה אינו רק לגבי מילה אלא כל מצוה שאדם רוצה לקיים בשבת, מכשיריו דוחים שבת. חזו לשון הגמרא (שבת קלא):

לולב וכל מכשיריו דוחין את השבת דברי ר"א וכו' סוכה וכל מכשיריה דוחין את השבת דברי ר"א וכו' מצה וכל מכשיריה דוחין את השבת דברי רבי אליעזר.

אם משהוא לא הכין מצה לפני הפסח שחל בשבת, ניתן לאפות את המצות בשבת. מי שלא בנה את סוכתו לפני חג הסוכות שחל בשבת, ניתן לבנות את הסוכה בשבת.

רואים מכאן שלפי שיטת רבי אליעזר, כשיום טוב חל בשבת, שבת נידחת לפני כל מצוות החג. מכשירי כל המצוות דוחים שבת – ולא רק מצוות מילה. ניתן לעבור על מצוה דאורייתא ולחלל את השבת כדי לקיים מצוות החג. לפי שיטת רבי אליעזר ניתן לפגוע גם ב"גרעין הקשה" של שבת, הל"ט מלאכות, כדי לקיים את מצוות החג.

רבי אליעזר נחשב ל"שמותי" – תלמיד של בית שמאי³. כל אחד שהגדיר לעצמו ערכים שדרכם הוא מנהל את חייו עומד לפני דילמות מסוימות שדורשות קבלת החלטות לא פשוטות. ותמיד, האדם המוסרי ישאל את עצמו "האם הדרך שאני אלך בה תפגע בערכים שאני מאמין בהם?" לפעמים אין ברירה והדרך שהוא יבחר תחייב פשרה והוא ירגיש שהוא פגע ב"גרעין הקשה" של הערכים שהוא אימץ לעצמו. אבל, אם רמת המוסריות של האדם היא גבוהה, רמת הפגיעה תהיה מזערית.

הגרעין של שבת לפי שיטת בית שמאי הוא קשה מהגרעין של בית הלל. לפי בית שמאי השבת נכנסת לתוך ימי החול. ויש הלכות של שבת שיש לקיימן בחול. הדוגמא המפורסמת היא ההתנהגות של שמאי שמובא במסכת ביצה (זט):

תניא אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה, אומר: 'זו לשבת'. מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו. שכל מעשיו לשם שמים שנאמר ברוך ה' יום יום.

דוגמא נוספת לגרעין הקשה בשמירת שבת לפי שיטת בית שמאי היא ההלכה של "שביתת כלים" (י"ז):

ב"ש אומרים אין שורין דיו וסמנים וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום וב"ה מתירים.

3. על פי הירושלמי במסכת תרומות. ראה תוספות מסכת שבת ק"ל:

שיטת בית שמאי היא שלא רק האדם שובת, ולא רק העבדים והבהמות שובתים – אלא גם הכלים שובתים בשבת. ולמרות זאת לפי שיטת שמאי – שמחמיר מאד בהלכות שבת, ניתן לפעמים לפגוע באיסור ל"ט מלאכות בלי לפגוע בערך הבסיסי של שבת. וזה ההסבר לשיטת רבי אלעזר ה"שמותי" לגבי מכשירי מצווה שדוחים שבת.

ואיך נסביר את שיטתו של הלל? הגמרא במסכת שבת מביאה את הספור כיצד הפך הלל להיות הנשיא של ארץ ישראל והחליף את בני בתירא בתפקידם. וז"ל הגמרא במסכת פסחים (ס"ו):

תנו רבנן הלכה זו נתעלמה מבני בתירא. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמרו להם, אדם אחד יש שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. שלחו וקראו לו. אמרו לו: כלום אתה יודע אם הפסח דוחה את השבת אם לאו? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה שדוחין את השבת! אמרו לו: מנין לך? אמר להם: נאמר "מועדו" בפסח ונאמר "מועדו" בתמיד, מה "מועדו" האמור בתמיד דוחה את השבת אף "מועדו" האמור בפסח דוחה את השבת. ועוד ק"ו [=קל-וחומר] הוא: ומה תמיד שאין ענוש כרת דוחה את השבת, פסח שענוש כרת אינו דין שדוחה את השבת! מיד הושיבוהו בראש ומינהו נשיא עליהם. והיה דורש כל היום כולו בהלכות הפסח. התחיל מקנטרן בדברים. אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם? עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. אמרו לו: ר' שכח ולא הביא סכין מערב שבת מהו? אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי אלא הנח להן לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן. למחר, מי שפסחו טלה תוחבו בצמרו, מי שפסחו גדי תוחבו בין קרניו. ראה מעשה וזכר הלכה. ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון.

בני בתירא שכחו את ההלכה האם הקרבן פסח דוחה שבת. הלל בא מבבל ופסק שקרבן פסח דוחה שבת. בעקבות פסק זה, החליף הלל את בני בתירא בנשיאות והתחילה שרשרת חדשה של נשיאים שנמשכה כמה מאות שנה. על מה הייתה המחלוקת? האם תשובה לשאלה כזאת יכולה לגרום להדחת הנשיא? ההסבר לעניין הוא ששאלה זו לא דומה לשאלות הלכתיות אחרות. ישנה כאן שאלה מיוחדת שדורשת שיקול דעת מיוחד. השאלה של הקרבת קרבן הפסח בשבת היא שאלה של התנגשות בין ערכים בסיסים. ישנו הערך הבסיסי של שבת מול הערך של הבאת קרבן צבור. כששני ערכים אלה מתנגשים מה עושים? הפסק של הלל הראה את היכולת שלו לנווט בשאלות קשות מסוג זה ומה הן הגבולות לשמירה על ערכים. בזכות זה, הוא זכה לנשיאות.

עכשיו ניתן להבין את המשך הגמרא. התעוררה השאלה "מה עם הסכין"? האם ניתן לחלל שבת גם להביא את הסכין כדי לשחוט את קרבן הפסח? לכאורה, דין זה תלוי במחלוקת בין בית שמאי ובית הלל האם מכשירי מצווה דוחים את השבת! מה היתה תשובתו של הלל? "הנח להן לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים". בשאלות ערכיות, לפעמים ניתן לסמוך על כלל ישראל שהם "בני נביאים". הנביאים עסקו בשאלות ערכיות וכלל ישראל למד מהם כיצד להתנהג במקרה של התנגשות בין

ערכים. מה כלל ישראל קבעו? הם לא עברו על איסור דאורייתא להביא את סכין דרך רשות הרבים. כלל ישראל קבע את ההלכה כבית הלל ולא כבית שמאי. אם כך, ניתן למנות את הלל כנשיא של כלל ישראל שהם "בני נביאים".

בסוגיא במסכת פסחים שהבאנו לעיל, שלש פעמים נזכרו שמעיה ואבטליון.

1. אמרו להם אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור "שמעיה ואבטליון".

2. אמר להן מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם עצלות שהיתה בכם שלא שמשותם שני גדולי הדור "שמעיה ואבטליון".

3. ראה מעשה ונזכר הלכה ואמר כך מקובלני מפי "שמעיה ואבטליון".

יש להסתכל אחורה על התקופה שהלל למד אצל שמעיה ואבטליון. אנחנו חוזרים מספר שנים לליל שבת קר ומושלג בתקופת טבת בבית המדרש של שמעיה ואבטליון. אנחנו חוזרים לסיפור המפורסם של הלל שרצה לשמוע תורה מפיהם של שמעיה ואבטליון ועלה לארובת הגג כדי לשמוע את השיעור. וככה מובא הסיפור במסכת יומא (ל"ה:):

אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיך. חציו היה נותן לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו, אותו היום ערב שבת היה ותקופת טבת היתה וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון, "אבטליון אחי בכל יום הבית מאיר והיום אפל שמא יום המעונן הוא?" הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה. עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג. פרקוהו והרחיצוהו וסיכוהו והושיבוהו כנגד המדורה אמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת.

כשהורידו את הלל מהגג, רחצו אותו, סכו אותו והושיבוהו כנגד המדורה. ואמרו שמעיה ואבטליון "ראוי זה לחלל עליו את השבת". יש כאן רמז לתפקיד של הלל בעתיד שיפסוק את ההלכה מתי ניתן לחלל את השבת ומתי לא.

צבי ברנשטיין הוא בעל תואר שני מאוניברסיטת ניו יורק. הוא למד בישיבת רבנו חיים ברלין וישיבת מיר בירושלים. צבי הגיע ל-NDS ב-1999 ובתפקיד הנוכחי הוא מנהל מחלקה בתחום המחקר ופיתוח. נשוי לתמר ואבא לשבעה ילדים.